باب الاستثناء ما استثنت الا مع تمام ينتصب

وبعد نفي او كنفي انتخب

اتباع ما اتصل وانصب ما انقطع

وعن تميم فيه ابدال وقع

وغير نصب سابق في النفي قد

يأتي ولكن نصبه اختر ان ورد

وان يفرغ سابق الا لما

بعد يكن كما لو الا عدما

والغ الا ذات توكيد كلا

تمرر بهم الا الفتى الا العلا

وان تكرر لا لتوكيد فمع

تفريغ التاثير بالعامل دع

فى واحد مما بالا استثنى

وليس عن نصب سواه مغنى

ودون تفريغ مع التقدم

نصب الجميع احكم به والتزم

وانصب لتا خير وجئ بواحد

منها كما لو كان دون زائد

كلم يفوا الا امرء الا على

وحكمها فى القصد حكم الاول

واستثنى

واستثن مجرورا بغير معربا

بما لمستثنى بالا نسبا

ولسوى سوى سواء اجعلا

على الاصح ما لغير جعلا

واستثن ناصبا بليس وخلا

وبعدا وبيكون بعد لا

واجرر بسابقى يكونا ان ترد

وبعد ما انصب وانجرار قد يرد

وحيث جرا فهما حرفان

كما هما ان نصبا فعلان

وكخلا حاشا ولا تصحب ما ٭
وقيل حاش وحشا فاحفظهما ٭

مبحث الحال

الحال وصف فضلة منتصب ٭
مفهم في حال كفردا اذهب ٭
وكونه منتقلا مشتقا ٭
يغلب لكن ليس مستحقا ٭
ويكثر الجمود في سعر وفي ٭
مبدي تأول بلا تكلف ٭
كبعه مدا بكذا يدا بيد ٭
وكر زيد اسدا اي كاسد ٭

والحال ان

والحال ان عرف لفظا فاعتقد ٭
تنكيره معنى كوحدك اجتهد ٭
ومصدر منكر حالا يقع ٭
بكثرة كبغتة زيد طلع ٭
ولم ينكر غالبا ذو الحال ان ٭
لم يتأخر او يخصص او يبن ٭
من بعد نفي او مضاهيه كلا ٭
يبغ امرء على امرء مستسهلا ٭
وسبق حال ما بحرف جر قد ٭
ابوا ولا امنعه فقد ورد ٭

ولا تجز حالا من المضاف له

الا اذا اقتضى المضاف عمله

او كان جزء ماله اضيفا

او مثل جزئه فلا تحيفا

والحال ان ينصب بفعل صرفا

او صفة اشبهت المصرفا

فجائز تقديمه كمسرعا

ذا راحل ومخلصا زيد دعا

وعامل ضمن معنى الفعل لا

حروفه مؤخرا لن يعملا

كتلك

كتلك ليت وكان وندر

نحو سعيد مستقرا في هجر

ونحو زيد مفردا انفع من

عمرو معانا مستجاز لن يهن

والحال قد يجئ ذا تعدد

لمفرد فاعلم وغير مفرد

وعامل الحال بها قد اكدا

في نحو لا تعث في الارض مفسدا

وان تؤكد جملة فمضمر

عاملها ولفظها يؤخر

وموضع الحال تجيء جمله
كجاء زيد وهو ناوٍ رحله
وذات بدء بمضارع ثبت
حوت ضميرا ومن الواو خلت
وذات واو بعدها انو مبتدا
له المضارع اجعلن مسندا
وجملة الحال سوى ما قدما
بواو او بمضمر او بهما
والحال قد يحذف ما فيها عمل
وبعض ما يحذف ذكره حظل

اسم بمعنى

اسم بمعنى من مبين نكره
ينصب تمييزا بما قد فسره

باب التمييز

اسم بمعنى من مبين نكره
ينصب تمييزا بما قد فسره
كشبر ارضا وقفيز برا
ومنوين عسلا وتمرا
وبعد ذي ونحوها اجرره اذا
اضفتها كمدّ حنطة غذا
والنصب بعد ما اضيف وجبا
ان كان مثل ملء الارض ذهبا
والفاعل المعنى انصبن بافعلا
مفضلا كانت اعلى منزلا

وبعد كل ما اقتضى تعجبا
ميز كاكرم بابي بكر ابا

واجرر بمن ان شئت غير ذي العدد
والفاعل المعنى كطب نفسا تفد

وعامل التمييز قدم مطلقا
والفعل ذو التصريف نزرا سبقا

باب حروف الجر

هاك حروف الجر وهي من الى
حتى خلا حاشا عدا في عن على

مذ منذ رب اللام كي واو وتا
والكاف والبا ولعل ومتى

بالظاهر

بالظاهر اخصص مذ ومنذ وحتى
والكاف والواو ورب والتا

واخصص بمذ ومنذ وقتا وبرب
منكرا والتاء لله ورب

وما رووا من نحو ربه فتى
نزر كذا كها ونحوه اتى

بعض وبين وابتدئ في الامكنة
بمن وقد تاتي لبدء الازمنة

وزيد في نفي وشبهه فجر
نكرة كما لباغ من مفر

للانتها حتى ولام والى
ومن وبا يفهمان البدلا
واللام للملك وشبهه وفي
تعدية ايضا وتعليل قفي
وزيد والظرفية استبن ببا
وفي وقد يبينان السببا
بالبا استعن وعد عوض الصق
ومثل مع ومن وعن بها انطق
على للاستعلا ومعنى في وعن
بعن تجاوزا عنى من قد فطن
وقد يجي

وقد يجي موضع بعد على
كما على موضع عن قد جعلا
شبه بكاف وبها التعليل قد
يعني وزائدا لتوكيد ورد
واستعمل اسما وكذا عن وعلى
من اجل ذا عليهما من دخلا
ومذ ومنذ اسمان حيث رفعا
او اوليا الفعل كجئت منذ دعا
وان يجرا في مضي فكمن
هما وفي الحضور معنى في استبن

وبعد من وعن وباء زيد ما
فلن يعق عن عمل قد علما
وزيد بعد رب والكاف فكف
وقد يليهما وجر لم يكف
وحذفت رب فجرت بعد بل
والفا وبعد الواو شاع ذا العمل
وقد يجر بسوى رب لدى
حذف وبعضه يرى مطردا

الاضافة

نونا تلي الاعراب او تنوينا
مما تضيف احذف كطور سينا

والثاني اجرر

والثاني اجرر وانو من او في اذا
لم يصلح الا ذاك واللام خذا
لما سوى ذينك واخصص اولا
او اعطه التعريف بالذي تلا
وان يشابه المضاف يفعل
وصفا فعن تنكيره لا يعزل
كرب راجينا عظيم الامل
مروع القلب قليل الحيل
وذي الاضافة اسمها لفظية
وتلك محضة ومعنوية

ووصل ال بذا المضاف مغتفر

ان وصلت بالثان كالجعد الشعر

او بالذي له اضيف الثاني

كزيد الضارب راس الجاني

وكونها في الوصف كاف ان وقع

مثنى او جمعا سبيله اتبع

وربما اكسب ثان اولا

تانيثا ان كان لحذف موهلا

ولا يضاف اسم لما به اتحد

معنى واول موهما اذا ورد

وبعض الاسما

وبعض الاسماء يضاف ابدا

وبعض ذا قد يات لفظا مفردا

وبعض ما يضاف حتما امتنع

ايلاؤه اسما ظاهرا حيث وقع

كوحد لبي ودوالي سعدي

وشذ ايلاء يدي للبي

والزموا اضافة الى الجمل

حيث واذ وان ينون يحتمل

افراد اذ وما كاذ معنى كاذ

اضف جوازا نحو حين جانبذ

وابن او اعرب ما كاذ قد اجريا ٭

واختر بنا متلو فعل بنيا ٭

وقبل فعل معرب او مبتدا ٭

اعرب ومن بنى فلن يفندا ٭

والزموا اذا اضافة الى ٭

جمل الافعال كهن اذا اعتلى ٭

لمفهم اثنين معرف بلا ٭

تفرق اضيف كلتا وكلا ٭

ولا تضف لمفرد معرف ٭

ايا وان كررتها فاضف ٭

او تنو

او تنو الاجزا واخصصن بالمعرفة ٭

موصولة ايا وبالعكس الصفة ٭

وان تكن شرطا او استفهاما ٭

فمطلقا كمل بها الكلاما ٭

والزموا اضافة لدن فجر ٭

ونصب غدوة بها عنهم ندر ٭

ومع مع فيها قليل ونقل ٭

فتح وكسر لسكون يتصل ٭

واضمم بناء غيرا ان عدمت ٭

لما اضيف ناويا ما عدما ٭

قبل كغير بعد حسب اوّل ۞
ودون والجهات ايضا وعل ۞
واعربوا نصبا اذا ما نكرا ۞
قبلا وما من بعده قد ذكرا ۞
وما يلي المضاف ياتي خلفا ۞
عنه في الاعراب اذا ما حذفا ۞
وربما جروا الذي ابقوا كما ۞
قد كان قبل حذف ما تقدما ۞
لكن بشرط ان يكون ما حذف ۞
مماثلا لما عليه قد عطف ۞

ويحذف

زترمه شهد بوی سیب می آید
ز طوس بوی رضای ... می آید

ويحذف الثاني ويبقى الاوّل ۞
كحاله اذا به يتّصل ۞
بشرط عطف واضافة الى ۞
مثل الّذي له اضفت الاوّلا ۞
فصل مضاف شبه فعل ما نصب ۞
مفعولا او ظرفا اجز ولم يعب ۞
فصل يمين واضطرارا وجدا ۞
باجنبيّ او بنعت او ندا ۞

باب المضاف الى ياء المتكلم

اخر ما اضيف لليا اكسر اذا ۞
لم يك معتلّا كرام وقذا ۞

او يك كابنين وزيدين فذي ٭
جميعها اليا بعد فتحها احتذي ٭
وتدغم اليا فيه والواو وان ٭
ما قبل واو ضم فاكسره يهن ٭
والفا سلم وفي المقصور عن ٭
هذيل انقلابها ياء حسن ٭

مبحث العمل المصدر

بفعله المصدر الحق في العمل ٭
مضافا او مجردا او مع ال ٭
ان كان فعل مع ان او ما يحل ٭
محله ولاسم مصدر عمل ٭
وبعد جره

وبعد جره الذي اضيف له ٭
كمل بنصب او برفع عمله ٭
وجر ما يتبع ما جر ومن ٭
راعى في الاتباع المحل فحسن ٭

مبحث اسم الفاعل

كفعله اسم فاعل في العمل ٭
ان كان عن مضيه بمعزل ٭
وولي استفهاما او حرف ندا ٭
او نفيا او جا صفة او مسندا ٭
وقد يكون نعت محذوف عرف ٭
فيستحق العمل الذي وصف ٭

وإن يكن صلة أل ففي المضي

وغيره إعماله قد ارتضي

فعّال أو مفعال أو فعول

في كثرة عن فاعل بديل

فيستحق ما له من عمل

وفي فعيل قلّ ذا وفعل

وما سوى المفرد مثله جعل

في الحكم والشروط حيثما عمل

وانصب بذي الإعمال تلوا واخفض

وهو لنصب ما سواه مقتضي

واجررا

واجرر أو انصب تابع الذي انخفض

كمبتغي جاه ومالا من نهض

وكل ما قرّر لاسم فاعل

مبحث اسم المفعول

يعطى اسم مفعول بلا تفاضل

وهو كفعل صيغ للمفعول في

معناه كالمعطى كفافا يكتفي

وقد يضاف ذا إلى اسم مرتفع

معنى كمحمود المقاصد الورع

فعل قياس مصدر المعدّى

من ذي ثلاثة كردّ ردّا

وفعل اللازم بابه فعل ۞
كفرح وكجوى وكشلل ۞
وفعل اللازم مثل قعدا ۞
له فعول باطراد كغدا ۞
ما لم يكن مستوجبا فعالا ۞
او فعلانا فادر او فعالا ۞
فاوّل لذى امتناع كابى ۞
والثانى للذى اقتضى تقلّبا ۞
للدا فعال او لصوت وشمل ۞
سيرا وصوتا الفعيل كصهل ۞

فعولة

فعولة فعالة لفعلا ۞
كسهل الامر وزيد جزلا ۞
وما اتى مخالفا لما مضى ۞
فبابه النقل كسخط ورضى ۞
وغير ذى ثلاثة مقيس ۞
مصدره كقدّس التقديس ۞
وزكّه تزكية واجملا ۞
اجمال من تجمّلا تجمّلا ۞
واستعذ استعاذة ثمّ اقم ۞
اقامة وغالبا ذا التا لزم

وما يلي الآخر مد وافتحا
مع كسر تلو الثاني مما افتتحا
بهمز وصل كاصطفى وضم ما
يربع في الامثال قد تلملما
فعلال او فعللة لفعللا
واجعل مقيسا ثانيا لا اولا
لفاعل الفعال والمفاعلة
وغير ما مر السماع عادله
وفعلة لمرة كجلسة
وفعلة لهيئة كجلسة

في غير ذي

في غير ذي الثلث بالتا المرة
وشذ فيه هيئة كالخمرة

باب ابنية اسماء الفاعلين

كفاعل صغ اسم فاعل اذا
من ذي ثلاثة يكون كغذا
وهو قليل في فعلت وفعل
غير معدى بل قياسه فعل
وافعل فعلان نحو اشر
ونحو صديان ونحو الاجهر
وفعل اولى وفعيل بفعل
كالضخم والجميل والفعل جمل

وافعل فيه قليل وفعل
وبسوى الفاعل قد يغني فعل
وزنة المضارع اسم فاعل
من غير ذي الثلاث كالمواصل
مع كسر متلو الاخير مطلقا
وضم ميم زائد قد سبقا
وان فتحت منه ما كان انكسر
صار اسم مفعول كمثل المنتظر
وفي اسم مفعول الثلاثي اطرد
زنة مفعول كآت من قصد
وناب نقلا

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

وناب نقلا عنه ذو فعيل
نحو فتاة او فتى كحيل

باب الصفة المشبهة

صفة استحسن جر فاعل
معنى بها المشبهة اسم فاعل
وصوغها من لازم لحاضر
كطاهر القلب جميل الظاهر
وعمل اسم فاعل المعدى
لها على الحد الذي قد حدا
وسبق ما تعمل فيه مجتنب
وكونه ذا سببية وجب

وارفع بها وانصب وجر مع ال
ودون ال المصحوب ال وما اتصل
بها مضافا او مجردا ولا
تجرر بها مع ال سما من ال خلا
ومن اضافة لتاليها وما
لم يخل فهو بالجواز وسما

مبحث التعجب

بافعل انطق بعد ما تعجبا
او جئ بافعل قبل مجرور ببا
وتلو افعل انصبنه كما
اوفى خليلينا واصدق بهما

وحذف ما منه

وحذف ما منه تعجبت استبح
ان كان عند الحذف معناه يضح
وفي كلا الفعلين قدما لزما
منع تصرف بحكم حتما
وصغهما من ذي ثلاث صرفا
قابل فضل تم غير ذي انتفا
وغير ذي وصف يضاهي اشهلا
وغير سالك سبيل فعلا
واشدد او اشد او شبههما
يخلف ما بعض الشروط عدما

ومصدر العادم بعد ينتصب
وبعد افعل جرّه بالبا يجب
وبالنّدور احكم لغير ماذكر
ولا تقس على الّذى منه اثر
وفعل هذا الباب لن يقدّما
معموله ووصله به الزما
وفصله بظرف او بحرف جرّ
مستعمل والخلف في ذاك استقرّ

باب نعم وبئس

فعلان غير متصرّفين
نعم وبئس رافعان اسمين
مقارني

مقارني ال او مضافين لما
قارنها كنعم عقبى الكرما
ويرفعان مضمرا يفسره
مميّز كنعم قوما معشره
وجمع تمييز وفاعل ظهر
فيه خلاف عنهم قد اشتهر
وما مميّز وقيل فاعل
في نحو نعم ما يقول الفاضل
ويذكر المخصوص بعد مبتدا
او خبر اسم ليس يبدو ابدا

وان يقدم مشعر به كفى
كالعلم نعم المقتنى والمقتفى
واجعل كبئس ساء واجعل فعلا
من ذي ثلاثة كنعم مسجلا
ومثل نعم حبذا الفاعل ذا
وان ترد ذما فقل لا حبذا
واول ذا المخصوص ايا كان لا
تعدل بذا فهو يضاهي المثلا
وما سوى ذا ارفع بحب او فجر
بالبا ودون ذا انضمام الحا كثر

صغ من

باب افعل التفضيل

صغ من مصوغ منه للتعجب
افعل للتفضيل وأب اللذ ابي
وما به الى تعجب وصل
لمانع به الى التفضيل صل
وافعل التفضيل صله ابدا
تقديرا او لفظا بمن ان جردا
وان لمنكور يضف او جردا
الزم تذكيرا وان يوحدا
وتلو ال طبق وما لمعرفة
اضيف ذو وجهين عن ذي معرفة

هذا اذا نويت معنى من وان
لم تنو فهو طبق ما به قرن
وان تكن بتلو من مستفهما
فلهما كن ابدا مقدما
كمثل ممن انت خير ولدى
اخبار التقديم نزرا وجدا
ورفعه الظاهر نزر ومتى
عاقب فعلا فكثيرا ثبتا
كلن ترى فى الناس من رفيق
اولى به الفضل من الصديق
يتبع فى الا

باب التوابع

يتبع فى الاعراب الاسماء الاول
نعت وتوكيد وعطف وبدل

باب النعت

فالنعت تابع متم ما سبق
بوسمه او وسم ما به اعتلق
وليعط فى التعريف والتنكير ما
لما تلا كامرر بقوم كرما
وهو لدى التوحيد والتذكير او
سواهما كالفعل فاقف ما قفوا
وانعت بمشتق كصعب وذرب
وشبهه كذا وذى والمنتسب

ونعتوا بجملة منكرا

فاعطيت ما اعطيته خبرا

وامنع هنا ايقاع ذات الطلب

وان اتت فالقول اضمر تصب

ونعتوا بمصدر كثيرا

فالتزموا الافراد والتذكيرا

ونعت غير واحد اذا اختلف

فعاطفا فرقه لا اذا ائتلف

ونعت معمولي وحيدي معنى

وعمل اتبع بغير استثنا

وان نعوت

وان نعوت كثرت وقد تلت

مفتقرا لذكرهن اتبعت

فاقطع او اتبع ان يكن معينا

بدونها او بعضها اقطع معلنا

وارفع او انصب ان قطعت مضمرا

مبتداء او ناصبا لن يظهرا

وما من المنعوت والنعت عقل

يجوز حذفه وفي النعت يقل

باب التوكيد

بالنفس او بالعين الاسم اكدا

مع ضمير طابق المؤكدا

واجمعهما بافعل ان تبعا

ما ليس واحدا تكن متبعا

وكلا اذكر في الشمول وكلا

كلتا جميعا بالضمير موصلا

واستعملوا ايضا ككل فاعله

من عم في التوكيد مثل النافلة

وبعد كل اكدوا باجمعا

جمعاء اجمعين ثم جمعا

ودون كل قد يجي اجمع

جمعاء اجمعون ثم جمع

فان يفد توكيد

وان يفد توكيد منكور قبل

وعن نحاة البصرة المنع شمل

واغن بكلتا في مثنى وكلا

عن وزن فعلاء ووزن افعلا

وان تؤكد الضمير المتصل

بالنفس والعين فبعد المنفصل

عنيت ذا الرفع واكدوا بما

سواهما فالقيد لن يلتزما

وما من التوكيد لفظي يجي

مكررا كقولك ادرج ادرجي

ولا تعد لفظ ضمير متصل

الا مع اللفظ الذى به وصل

كذا الحروف غير ما تحصلا

به جواب كنعم وكبلى

ومضمر الرفع الذى قد انفصل

اكد به كل ضمير اتصل

باب عطف بيان

العطف اما ذو بيان او نسق

والغرض الان بيان ما سبق

فذو البيان تابع شبه الصفة

حقيقة القصد به منكشفة

فاولينه

فاولينه من وفاق الاول

ما من وفاق الاول النعت ولى

فقد يكونان منكرين

كما يكونان معرفين

وصالحا لبدلية يرى

فى غير نحو يا غلام يعمرا

ونحو بشر تابع البكرى

وليس ان يبدل بالمرضى

باب عطف النسق

تال بحرف متبع عطف النسق

كاخصص بود وثناء من صدق

فالعطف مطلقا بواو ثم فا

حتى ام او كفيك صدق ووفا

واتبعت لفظا فحسب بل ولا

لكن كلم يبد امرؤ لكن طلا

فاعطف بواو لاحقا او سابقا

في الحكم او مصاحبا موافقا

واخصص بها عطف الذي لا يغني

متبوعه كاصطف هذا وابني

والفاء للترتيب باتصال

وثم للترتيب بانفصال

واخصص بفا

بعضا بحتى اعطف على كل ولا

واخصص بفاء عطف ما ليس صله

على الذي استقر انه الصله

بعضا بحتى اعطف على كل ولا

يكون الا غاية الذي تلا

وام بها اعطف بعد همز التسويه

او همزة عن لفظ اي مغنيه

وربما اسقطت الهمزة ان

كان خفا المعنى بحذفها امن

وبانقطاع وبمعنى بل وفت

ان تك مما قيدت به خلت

خيّر ابح قسّم باو وابهم
واشكك واضراب بها ايضا نمى

وربما عاقبت الواو اذا
لم يلف ذو النطق للبس منفذا

ومثل او فى القصد امّا الثانية
فى نحو امّا ذى وامّا النائية

واول لكن نفيا او نهيا ولا
نداء او امرا او اثباتا تلا

وبل كلكن بعد مصحوبيها
كلم اكن فى مربع بل تيها

وانقل بها

وانقل بها للثان حكم الاوّل
فى الخبر المثبت والامر الجلى

وان على ضمير رفع متّصل
عطفت فافصل بالضمير المنفصل

او فاصل ما وبلا فصل يرد
فى النظم فاشيا وضعفه اعتقد

وعود خافض لدى عطف على
ضمير خفض لازما قد جعلا

وليس عندى لازما اذ قد اتى
فى النثر والنظم الفصيح مثبتا

والفاء قد تحذف مع ما عطفت

والواو اذ لا لبس وهي انفردت

بعطف عامل مزال قد بقي

معموله دفعا لوهم اتقي

وحذف متبوع بدا هنا استبح

وعطفك الفعل على الفعل يصح

واعطف على اسم شبه فعل فعلا

وعكسا استعمل تجده سهلا

باب البدل

التابع المقصود بالحكم بلا

واسطة هو المسمى بدلا

مطابقا

مطابقا او بعضا او ما يشتمل

عليه يلفى او كمعطوف ببل

وذا للاضراب اعز ان قصدا صحب

ودون قصد غلط به سلب

كزره خالدا وقبله اليدا

واعرفه حقه وخذ نبلا مدى

ومن ضمير الحاضر الظاهر لا

تبدله الا ما احاطة جلا

او اقتضى بعضا او اشتمالا

كانك ابتهاجك استمالا

وبدل المضمن الهمز يلي

همزا كمن ذا اسعيد ام علي

ويبدل الفعل من الفعل كمن

يصل الينا يستعن بنا يعن

باب النداء

وللمنادى الناء او كالناء يا

واي وا كذا ايا ثم هيا

والهمز للداني ووا لمن ندب

او يا وغير وا لدى اللبس اجتنب

وغير مندوب ومضمر وما

جا مستغاثا قد يعرى فاعلما

وذاك في اسم

وذاك في اسم الجنس والمشار له

قل ومن يمنعه فانصر عاذله

وابن المعرف المنادى المفردا

على الذي في رفعه قد عهدا

وانو انضمام ما بنوا قبل الندا

وليجر مجرى ذي بناء جددا

والمفرد المنكور والمضافا

وشبهه انصب عادما خلافا

ونحو زيد ضم وافتحن من

نحو ازيد بن سعيد لا تهن

والضم ان لم يل الابن علما
او يل الابن علم قد حتما
واضمم او انصب ما اضطرارا نونا
مما له استحقاق ضم بينا
وباضطرار خص جمع يا وال
الا مع الله ومحكي الجمل
والاكثر اللهم بالتعويض
وشذ يا اللهم في قريض

فصل

تابع ذي الضم المضاف دون ال
الزمه نصبا كازيد ذا الحيل

وما سواه

وما سواه ارفع او انصب واجعلا
كمستقل نسقا وبدلا
وان تكن مصحوب ال ما نسقا
ففيه وجهان ورفع ينتقى
وايها مصحوب ال بعد صفة
يلزم بالرفع لدى ذي المعرفة
وايهذا ايها الذي ورد
ووصف اي بسوى هذا يرد
وذو اشارة كاي في الصفة
ان تركها يفيت المعرفة

في نحو سعد سعد الاوس ينتصب ... ثان وضم وافتح اولا تصب

واجعل منادى صح ان يضف ليا ... كعبد عبدي عبد عبدا عبديا

والفتح والكسر وحذف اليا استمر ... في يا ابن ام يا ابن عم لا مفر

وفي الندا ابت امت عرض ... واكسر او افتح ومن اليا التا عوض

وفل بعض ما يخص بالندا ... لؤمان نومان كذا واطردا

في سب

في سب الانثى وزن يا خباث ... والامر هكذا من الثلاث

وشاع في سب الذكور فعل ... ولا تقس وجر في الشعر فل

باب الاستغاثة

اذا استغيث اسم منادى خفضا ... باللام مفتوحا كيا للمرتضى

وافتح مع المعطوف ان كررت يا ... وفي سوى ذلك بالكسر ائتيا

ولام ما استغيث عاقبت الف ... ومثله اسم ذو تعجب الف

فصل الندبة

ما للمنادى اجعل لمندوب وما ۝ نكر لم يندب ولا ما ابهما ۝

ويندب الموصول بالذي اشتهر ۝ كبئر زمزم يلي وامن حفر ۝

ومنتهى المندوب صله بالالف ۝ متلوها ان كان مثلها حذف ۝

كذاك تنوين الذي به كمل ۝ من صلة او غيرها نلت الامل ۝

والشكل حتما اوله مجانسا ۝ ان يكن الفتح بوهم لابسا ۝

وواقفا

وواقفا زد هاء سكت ان ترد ۝ وان تشاء فالمد والها لا تزد ۝

وقائل واعبديا واعبدا ۝ من في الندا اليا ذا سكون ابدا ۝

باب الترخيم

ترخيما احذف اخر المنادى ۝ كيا سعا فيمن دعا سعادا ۝

وجوزنه مطلقا في كل ما ۝ انث بالها والذي قد رخما ۝

بحذفها وفره بعد واحظلا ۝ ترخيم ما من هذه الها قد خلا ۝

الا الرباعى فما فوق العلم

دون اضافة واسناد متم

ومع الاخر احذف الذى تلا

ان زيد لينا ساكنا مكملا

اربعة فصاعدا والخلف فى

واو وياء بهما فتح قفى

والعجز احذف من مركب وقل

ترخيم جملة وذا عمرو نقل

وان نويت بعد حذف ما حذف

فالباقى استعمل بما فيه الف

واجعله ان لم

واجعله ان لم تنو محذوفا كما

لو كان بالاخر وضعا تمما

فقل على الاول فى ثمود يا

ثمو ويا ثمى على الثانى بيا

والتزم الاول فى كمسلمة

وجوز الوجهين فى كمسلمة

ولاضطرار رخموا دون ندا

ما للندا يصلح نحو احمدا

باب الاختصاص

الاختصاص كنداء دون يا

كايها الفتى باثر ارجونيا

وقد يرى ذا دون أي تلو أل
كمثل نحن العرب أسخى من بذل

التحذير

إياك والشر ونحوه نصب
محذر بما استتاره وجب
ودون عطف ذا لإيا انسب وما
سواه ستر فعله لن يلزما
إلا مع العطف أو التكرار
كالضيغم الضيغم يا ذا الساري
وشذ إياي وإياه أشذ
وعن سبيل القصد من قاس انتبذ

وكمحذر

الإغراء

وكمحذر بلا إيا اجعلا
مغرى به في كل ما قد فصلا

أسماء الأفعال والأصوات

ما ناب عن فعل كشتان وصه
هو اسم فعل وكذا أوه ومه
وما بمعنى افعل كآمين كثر
وغيره كوي وهيهات نزر
والفعل من أسمائه عليكا
وهكذا دونك مع إليكا
كذا رويد بله ناصبين
ويعملان الخفض مصدرين

وما لما تنوب عنه من عمل

لها واخر ما الذى فيه العمل

واحكم بتنكير الذى ينون

منها وتعريف سواه بين

وما به خوطب ما لا يعقل

من مشبه اسم الفعل صوتا يجعل

كذا الذى اجدى حكاية كقب

والزم بنا النوعين فهو قد وجب

للفعل توكيد بنونين هما

كنونى اذهبن واقصدنهما يؤكدان

يؤكدان افعل ويفعل آتيا

ذا طلب او شرطا اما تاليا

او مثبتا فى قسم مستقبلا

وقل بعد ما ولم وبعد لا

وغير اما من طوالب الجزا

وآخر المؤكد افتح كابرزا

واشكله قبل مضمر لين بما

جانس من تحرك قد علما

والمضمر احذفنه الا الالف

وان يكن فى آخر الفعل الف

فاجعله منه رافعا غير اليا ٥

والواو يا كاسعين سعيا ٥

واحذفه من رافع هاتين وفي ٥

واو ويا شكل مجانس قفي ٥

نحو اخشين يا هند بالكسر ويا ٥

قوم اخشون واضمم وقس مسويا ٥

ولا تقع خفيفة بعد الالف ٥

لكن شديدة وكسرها الف ٥

والفا زد قبلها مؤكدا ٥

فعلا الى نون الاناث اسندا ٥

واحذف خفيفة

واحذف خفيفة لساكن ردف ٥

وبعد غير فتحة اذا تقف ٥

واردد اذا حذفتها في الوقف ما ٥

من اجلها في الوصل كان عدما ٥

وابدلنها بعد فتح الفا ٥

وقفا كما تقول في قفن قفا ٥

مبحث ما لا ينصرف

الصرف تنوين اتى مبينا ٥

معنى به يكون الاسم امكنا ٥

فالف التانيث مطلقا منع ٥

صرف الذي حواه كيفما وقع ٥

وزايدا فعلان في وصف سلم
من ان يرى بتا تانيث ختم
ووصف اصلي ووزن افعلا
ممنوع تانيث بتا كاشهلا
والغين عارض الوصفية
كاربع وعارض الاسمية
فالادهم القيد لكونه وضع
في الاصل وصفا انصرافه منع
واجدل واخيل وافعا
مصروفة وقد ينلن المنعا
ومنع عدل

ومنع عدل مع وصف معتبر
في لفظ مثنى وثلث واخر
ووزن مثنى وثلث كهما
من واحد لاربع فليعلما
وكن لجمع مشبه مفاعلا
او المفاعيل بمنع كافلا
وذا اعتلال منه كالجواري
رفعا وجرا اجره كساري
ولسراويل بهذا الجمع
شبه اقتضى عموم المنع

وان به سمي او بما لحق ٥

به فالانصراف منعه يحق ٥

والعلم امنع صرفه مركبا ٥

تركيب مزج نحو معديكربا ٥

كذاك حاوي زائدي فعلانا ٥

كغطفان وكاصبهانا ٥

كذا مؤنث بهاء مطلقا ٥

وشرط منع العار كونه ارتقى ٥

فوق الثلاث او كجور او سقر ٥

او زيد اسم امرأة لا اسم ذكر ٥

وجهان

وجهان في العادم تذكيرا سبق ٥

وعجمة كهند والمنع احق ٥

والعجمي الوضع والتعريف مع ٥

زيد على الثلاث صرفه امتنع ٥

كذاك ذو وزن يخص الفعلا ٥

او غالب كاحمد ويعلى ٥

وما يصير علما من ذي الف ٥

زيد لالحاق فليس ينصرف ٥

والعلم امنع صرفه ان عدلا ٥

كفعل التوكيد او كثعلا ٥

والعدل والتعريف مانعا سحر

اذا به التعيين قصدا يعتبر

وابن على الكسر فعال علما

مؤنثا وهو نظير جشما

عند تميم واصرفن ما نكرا

في كلما التعريف فيه اثرا

وما يكون منه منقوصا ففي

اعرابه نهج جوار يقتفي

ولاضطرار او تناسب صرف

ذو المنع والمصروف قد لا ينصرف

ارفع

اعراب الفعل

ارفع مضارعا اذا تجرد

من ناصب وجازم كتسعد

وبلن انصبه وكي كذا بان

لا بعد علم والتي من بعد ظن

فانصب بها والرفع صحح واعتقد

تخفيفها من ان فهو مطرد

وبعضهم اهمل ان حملا على

ما اختها حيث استحقت عملا

ونصبوا باذن المستقبلا

ان صدرت والفعل بعد موصلا

او قبله اليمين وانصب وارفعا
اذا اذن من بعد عطف وقعا
وبين لا ولام جرّ التزم
اظهار ان ناصبة وان عدم
لا فان اعمل مضمرا او مظهرا
وبعد نفي كان حتما اضمرا
كذاك بعد او اذا يصلح في
موضعها حتى او الا ان خفي
وبعد حتى هكذا اضمار ان
حتم كجد حتى تسرّ ذا حزن
وتلو حتى

وتلو حتى حالا او مؤولا
به ارفعنّ وانصب المستقبلا
وبعد فا جواب نفي او طلب
محضين ان وسترها حتم نصب
والوا وكالفا ان تفد مفهوم مع
كلا تكن جلدا وتظهر الجزع
وبعد غير النفي جزما اعتمد
ان تسقط الفا والجزا قد قصد
وشرط جزم بعد نهي ان تضع
ان قبل لا دون تخالف تقع

والامر ان كان بغير افعل فلا

تنصب جوابه وجزمه اقبلا

والفعل بعد الفا في الرجا نصب

كنصب ما الى التمني ينتسب

وان على اسم خالص فعل عطف

تنصبه ان ثابتا او منحذف

وشذ حذف ان ونصب في سوى

ما مر فاقبل منه ما عدل روى

عوامل الجزم

بلا ولام طالبا ضع جزما

في الفعل هكذا بلم ولما

واجزم بان

واجزم بان ومن وما ومهما

اي متى ايان اين اذ ما

وحيثما انى وحرف اذما

كان وباقي الادوات اسما

فعلين يقتضين شرط قدما

يتلو الجزاء وجواب او سما

وماضيين او مضارعين

تلفيهما او متخالفين

وبعد ماض رفعك الجزا حسن

ورفعه بعد مضارع وهن

واقرن بفا حتما جوابا لو جعل

شرطا لان وغيرها لم ينجعل

وتخلف الفا اذا المفاجاة

كان تجد اذا لنا مكافاة

والفعل من بعد الجزاء ان يقترن

بالفا او الوا بتثليث قمن

وجزم او نصب لفعل اثر فا

او واو ان بالجملتين اكتنفا

والشرط يغني عن جواب قد علم

والعكس قد ياتي ان المعنى فهم

واحذف لدى

واحذف لدى اجتماع شرط وقسم

جواب ما اخرت فهو ملتزم

وان تواليا وقبل ذو خبر

فالشرط رجح مطلقا بلا حذر

وربما رجح بعد قسم

شرط بلا ذي خبر مقدم

فصل

لو حرف شرط في مضي ويقل

ايلاؤها مستقبلا لكن قبل

وهي في الاختصاص بالفعل كان

لكن لو ان بها قد تقترن

وان مضارع تلاها صرفا
الى المضى نحو لو يفى كفى
اما كمهما يك من شئ وفا
لتلو تلوها وجوبا الفا
وحذف ذى الفا قل فى نثر اذا
لم يك قول معها قد نبذا
لوما ولولا يلزمان الابتدا
اذا امتناعا بوجود عقدا
وبهما التحضيض مز وهلا
الا الا واولينها الفعلا
وقد يليها

وقد يليها اسم بفعل مضمر
علق او بظاهر موخر

الاخبار بالذي

ما قيل اخبر عنه بالذى خبر
عن الذى مبتدا قبل استقر
وما سواهما فوسطه صلة
عائدها خلف معطى التكملة
نحو الذى ضربته زيد فذا
ضربت زيدا كان فادر المأخذا
وبالذين والذين والتى
اخبر مراعيا وفاق المثبت

قبول تاخير وتعريف لما

اخبر عنه ههنا قد حتما

كذا الغنى عنه باجنبى او

بمضمر شرط فراع ما رعوا

فصل

واخبروا هنا بال عن بعض ما

يكون فيه الفعل قد تقدما

ان صح صوغ صلة منه لال

كصوغ واق من وقى الله البطل

فان يكن ما رفعت صلة ال

ضمير غيرها ابين وانفصل

ثلاثة

باب العدد

ثلاثة بالتاء قل للعشرة

فى عد ما احاده مذكرة

فى الضد جرد والمميز اجرر

جمعا بلفظ قلة فى الاكثر

ومائة والالف للفرد اضف

ومائة بالجمع نزرا قد ردف

واحد اذكر وصلنه بعشر

مركبا قاصد معدود ذكر

وقل لدى التانيث احدى عشرة

والشين فيها عن تميم كسرة

ومع غير واحد واحدى

ما معهما فعلت فافعل قصدا

ولثلثة وتسعة وما

بينهما ان ركبا ما قدما

واول عشرة اثنى وعشرا

اثنى اذا انثى تشا او ذكرا

واليا لغير الرفع وارفع بالالف

والفتح فى جزئى سواها الف

وميز العشرين للتسعينا

بواحد كاربعين حينا / وميزوا مركبا

وميزوا مركبا بمثل ما

ميز عشرون فسوينهما

وان اضيف عدد مركبا

يبقى البنا وعجز قد يعربا

وصغ من اثنين فما فوق الى

عشرة كفاعل من فعلا

واختمه فى التانيث بالتا ومتى

ذكرت فاذكر فاعلا بغير تا

وان ترد بعض الذى منه بنى

تضف اليه مثل بعض بين

وان ترد جعل الاقل مثل ما
فوق فحكم جاعل له احكما
وان اردت مثل ثانی اثنین
مركبا فجئ بتركيبين
او فاعلا بحالتيه اضف
الى مركب بما تنوى يفى
وشاع الاستغنا بحادى عشرا
ونحوه وقبل عشرين اذكرا
وبابه الفاعل من لفظ العدد
بحالتيه قبل واو يعتمد
ميز فى الاستفهام

كم وكاين وكذا

ميز فى الاستفهام كم بمثل ما
ميزت عشرين ككم شخصا سما
واجز ان تجره من مضمرا
ان وليت كم حرف جر مظهرا
واستعملنها مخبرا كعشرة
او مائة ككم رجال او مرة
ككم كاى وكذا وينتصب
تمييز ذين او به صل من تصب

باب الحكاية

احك باى ما لمنكور سئل
عنه بها فى الوقف او حين تصل

ووقفا احك ما لمنكور بمن ه
والنون حرك مطلقا واشبعن ه

وقل منان ومنين بعد لي ه
الفان كابنين وسكن تعدل ه

وقل لمن قال اتت بنت منه ه
والنون قبل تا المثنى مسكنه ه

والفتح نزر في صلة التا والالف ه
بمن باثر ذا بنسوة كلف ه

وقل منون ومنين مسكنا ه
ان قيل جا قوم لقوم فطنا ه

وان تصل

وان تصل فلفظ من لا يختلف ه
ونادر منون في نظم عرف ه

والعلم احكينه من بعد من ه
ان عريت من عاطف بها اقترن ه

العلامة التانيث

علامة التانيث تا والف ه
وفي اسام قدروا التا كالكتف ه

ويعرف التقدير بالضمير ه
ونحوه كالرد في التصغير ه

ولا تلي فارقة فعولا ه
اصلا ولا المفعال والمفعيلا ه

كذاك مفعل وما تليه

فالفرق من ذى فشذوذ فيه

ومن فعيل كقتيل ان تبع

موصوفه غالبا التا تمتنع

والف التانيث ذات قصر

وذات مد نحو انثى الغر

والاشتهار فى مبانى الاولى

يبديه وزن اربى والطولى

ومرطى ووزن فعلى جمعا

اومصدرا او صفة كشبعا

وكحبارى

وكحبارى سمهى سبطرى

ذكرى وحثيثا مع الكفرى

كذاك خليطى مع الشقارى

واعز لغير هذه استندارا

لمدها فعلاء افعلاء

مثلث العين وفعللاء

ثم فعالا فعللا فاعولا

وفاعلاء فعليا مفعولا

ومطلق العين فعالا وكذا

مطلق فاء فعلاء اخذا

اذا اسم استوجب من قبل الطرف
فتحا وكان ذا نظير كالاسف
فلنظيره المعلّ الاخر
ثبوت قصر بقياس ظاهر
كفعل وفعل في جمع ما
كفعلة وفعله نحو الدّمى
وما استحقّ قبل اخر الف
فالمدّ في نظيره حتما عرف
كمصدر الفعل الذي قد بديا
بهمز وصل كارعوى وكارتيا
والعادم

والعادم النظير ذا قصر وذا
مدّ بنقل كالحجا وكالحذاء
وقصر ذا المدّ اضطرار المجمع
عليه والعكس بخلف يقع

كيفية تثنية المقصور والممدود

اخر مقصور تثني اجعله يا
ان كان عن ثلثة مرتقيا
كذا الذي اليا اصله نحو الفتى
والجامد الذي اميل كمتى
في غير ذا تقلب واوا الالف
واولها ما كان قبل قد الف

وما كصحراء بواو ثنيا ٥

ونحو علباء كساء وحيا ٥

بواو او همز وغير ما ذكر ٥

صحح وما شذ على نقل قصر ٥

واحذف من المقصور في جمع على ٥

حد المثنى ما به تكملا ٥

والفتح ابق مشعرا بما حذف ٥

وان جمعته بتاء والف ٥

فالالف اقلب قلبها في التثنية ٥

وتاء ذي التا الزمن تنحية ٥

والسالم العين

والسالم العين الثلاثي اسما انل ٥

اتباع عين فاءه بما شكل ٥

ان ساكن العين مؤنثا بدا ٥

مختتما بالتا او مجردا ٥

وسكن التالي غير الفتح او ٥

خففه بالفتح فكلا قد رووا ٥

ومنعوا اتباع نحو ذروة ٥

وزبية وشذ كسر جروة ٥

ونادر او ذو اضطرار غير ما ٥

قدمته او لاناس انتمى ٥

تكسير الجمع

افعلة افعل ثم فعلة
ثمت افعال جموع قلة
وبعض ذى بكثرة وضعا يفى
كارجل والعكس جاء كالصفى
لفعل اسما صح عينا افعل
وللرباعى اسما ايضا يجعل
ان كان كالعناق والذراع فى
مد وتانيث وعد الاحرف
وغيرما افعل فيه مطرد
من الثلاثى اسما بافعال يرد

وغالبا اغنا

وغالبا اغناهم فعلان
فى فعل كقولهم صردان
فى اسم مذكر رباعى بمد
ثالث افعلة عنهم اطرد
والزمه فى فعال او فعال
مصاحبى تضعيف او اعلال
فعل لنحو احمر وحمراء
وفعلة جمعا بنقل يدرى
وفعل لاسم رباعى بمد
قد زيد قبل لام اعلالا فقد

مالم يضاعف فى الاعم ذو الالف
وفعل لفعلة جمعا عرف
ونحو كبرى ولفعلة فعل
وقد يجئ جمعه على فعل
فى نحو رام ذو اطراد فعلة
وشاع نحو كامل وكمله
فعلى لوصف كقتيل وزمن
وهالك وميت به قمن
لفعل اسما صح لاما فعلة
والوضع فى فعل وفعل قلله
وفعل لفا

وفعل لفاعل وفاعلة
وصفين نحو عاذل وعاذلة
ومثله الفعال فيما ذكرا
وذان فى المعل لاما ندرا
فعل وفعلة فعال لهما
وقل فيما عينه اليا منهما
وفعل ايضا له فعال
ما لم يكن فى لامه اعتلال
او يك مضعفا ومثل فعل
ذو التا وفعل مع فعل فاقبل

وفى فعيل وصف فاعل ورد

كذاك فى انثاه ايضا اطّرد

وشاع فى وصف على فعلانا

وانثييه او على فعلانا

ومثله فعلانة والزمه فى

نحو طويل وطويلة تفى

وبفعول فعل نحو كبد

يختصّ غالبا كذاك يطّرد

فى فعل اسما مطلق الفا وفعل

له وللفعال فعلان حصل

وشاع فى حوت

وشاع فى حوت وقاع مع ما

ضاهاهما وقلّ فى غيرهما

وفعلا اسما وفعيل وفعل

غير معلّ العين فعلان شمل

ولكريم وبخيل فعلا

كذا لما ضاهاهما قد جعلا

وناب عنه افعلاء فى المعلّ

لاما ومضعف وغير ذاك قلّ

فواعل لفوعل وفاعل

وفاعلاء مع نحو كاهل

وحائض وصاهل وفاعلة ٥
وشذ في الفارس مع ماماثله ٥
وبفعائل اجمعن فعالة ٥
وشبهه ذا تاء او مزاله ٥
وبالفعالى والفعالى جمعا ٥
صحرا والعذراء والقيس اتبعا ٥
واجعل فعالي لغير ذي نسب ٥
جدد كالكرسي تتبع العرب ٥
وبفعالل وشبهه انطقا ٥
في جمع ما فوق الثلاثة ارتقى ٥
من غير ما مضى

من غير ما مضى ومن خماسي ٥
جرد الاخر انف بالقياس ٥
والرابع الشبيه بالمزيد قد ٥
يحذف دون ما به تم العدد ٥
وزائد العادي الرباعي احذفه ما ٥
لم يك لينا اثره اللذ ختما ٥
والسين والتا من كمستدع ازل ٥
اذ ببنا الجمع بقاهما مخل ٥
والميم اولى من سواه بالبقا ٥
والهمز واليا مثله ان سبقا ٥

و اليا لا الواو احذف ان جمعت ما

كحيزبون فهو حكم حتما

وخير الثاني زائدي سرندى

وكل ما ضاهاه كالعلندى

كتاب التصغير

فعيلا اجعل الثلاثي اذا

صغرته نحو قذي في قذا

فعيعل مع فعيعيل لما

فاق كجعل درهم دريهما

وما به لمنتهى الجمع وصل

به الى امثلة التصغير صل

وجائز تعويض

وجائز تعويض يا قبل الطرف

ان كان بعض الاسم فيهما انحذف

وحائد عن القياس كلما

خالف في البابين حكما رسما

لتلو يا التصغير من قبل علم

تانيث او مدته الفتح انحتم

كذاك ما مدة افعال سبق

او مد سكران وما به التحق

والف التانيث حيث مدا

وتاؤه منفصلين عدا

كذا المزيد آخرا للنسب ٥
وعجز المضاف والمركب ٥
وهكذا زيادتا فعلان ٥
من بعد اربع كزعفران ٥
وقدر انفصال ما دل على ٥
تثنية او جمع تصحيح جلا ٥
والف التأنيث ذو القصر متى ٥
زاد على اربعة لن يثبتا ٥
وعنه تصغير حبارى خير ٥
بين الحبيرى فادر والحبير ٥
واردد لاصل

واردد لاصل ثانيا لينا قلب ٥
فقيمة صير قويمة تصب ٥
وشذ في عيد عييد وحتم ٥
للجمع من ذا ما لتصغير علم ٥
والالف الثاني المزيد يجعل ٥
واوا كذا ما الاصل فيه يجهل ٥
وكمل المنقوص في تصغير ما ٥
لم يحو غير التاء ثالثا كما ٥
ومن بترخيم يصغر اكتفا ٥
بالاصل كالعطف يعني المعطفى ٥

واختم بتا التانيث ما صغرت من
مؤنث عار ثلاثي كسن
ما لم يكن بالتا يرى ذا لبس
كشجر وبقر وخمس
وشذ ترك دون لبس وندر
الحاق تا فيما ثلاثيا كثر
وصغروا شذوذا الذي التي
وذا مع الفروع منها تا وتي

النسب

ياء كيا الكرسي زادوا للنسب
وكل ما تليه كسره وجب

ومثله مما

ومثله مما حواه احذف وتا
تانيث او مدته لا تثبتا
وان تكن تربع ذا ثان سكن
فقلبها واوا وحذفها حسن
لشبهها الملحق والاصلي ما
لها وللاصلي قلب يعتمى
والالف الجائز اربعا ازل
كذاك يا المنقوص خامسا عزل
والحذف في اليا رابعا احق من
قلب وحتم قلب ثالث يعن

واول ذا القلب انفتاحا وفعل

وفعل عينهما افتح وفعل

وقيل فى المرمىّ مرموىّ

واختير فى استعمالهم مرمىّ

ونحو حىّ فتح ثانيه يجب

واردده واوا ان يكن عنه قلب

وعلم التثنية احذف للنسب

ومثل ذا فى جمع تصحيح وجب

وثالث من نحو طيب حذف

وشذ طائى مقولا بالالف

وفعلى فى فعيلة

وفعلىّ فى فعيلة التزم

وفعلى فى فعيلة حتم

والحقوا معلّ لام عريا

من المثالين بما التا اوليا

وتمّموا ما كان كالطويلة

وهكذا ما كان كالجليلة

وهمز ذى مدّ ينال فى النسب

ما كان فى تثنية له انتسب

وانسب لصدر جملة وصدر ما

ركّب مزجا ولثان تمّما

اضافة مبدوة بابن اوب
اوماله التعريف بالثاني وجب
فيما سوى هذا انسبن للاول
مالم يخف لبس كعبد الاشهل
واجبر برد اللام مامنه حذف
جوازا ان لم يك رده الف
في جمعي التصحيح اوفي التثنية
وحق مجبور بهذا توفية
وباخ اختا وبابن بنتا
الحق ويونس ابى حذف التا
وضاعف الثا

وضاعف الثاني من ثنائي
ثانية ذو لين كلا ولائي
وان يكن كشية ما الفا عدم
فجبره وفتح عينه التزم
والواحد اذكر ناسبا للجمع
ان لم يشابه واحدا بالوضع
ومع فاعل وفعال فعل
في نسب اغنى عن اليا فقبل
وغير ما اسلفته مقررا
على الذي ينقل منه اقتصرا

[illegible]

تنوينا اثر فتح اجعل الفا

وقفا وتلو غير فتح احذفا

واحذف لوقف في سوى اضطرا

صلة غير الفتح في الاضمار

واشبهت اذا منونا نصب

فالفا في الوقف نونها قلب

وحذف با المنقوص ذي التنوين ما

لم ينصب اولى من ثبوت فاعلما

وغير ذي التنوين بالعكس وفي

نحو مر لزوم رد اليا اقتفي

وغيرها التا

فصل

وغيرها التانيث من محرك

سكنه او قف رائم التحرك

او اشمم الضمة او قف مضعفا

ما ليس همزا او عليلا ان قفا

محركا وحركات انقلا

لساكن تحريكه لن يحظلا

ونقل فتح في سوى المهموز لا

يراه بصري وكوف نقلا

والنقل ان يعدم نظير ممتنع

وذاك في المهموز ليس يمتنع

في الوقف تا تأنيث الاسم ها جعل
ان لم يكن بساكن صح وصل
وقل ذا في جمع تصحيح وما
ضاها وغير ذين بالعكس انتمى

فصل

وقف بها السكت على الفعل المعل
بحذف آخر كاعط من سأل
وليس حتما في سوى ما كع او
كيع مجزوما فراع ما رعوا
وما في الاستفهام ان جرت حذف
الفها واولها الها ان تقف
وليس حتما في سوى

وليس حتما في سوى ما انخفضا
باسم كقولك اقتضاء م اقتضى
ووصل ذي الهاء اجز بكل ما
حرك تحريك بناء لزما
ووصلها بغير تحريك بنا
اديم شذ في المدام استحسنا
وربما اعطي لفظ الوصل ما
للوقف نثرا وفشا منتظما

الامالة

الالف المبدل من يا في طرف
امل كذا الواقع منه اليا خلف

دون مزيد او شذوذ ولما ٥
تليه ها التانيث ما الها عدما ٥
وهكذا بدل عين الفعل ان ٥
يؤل الى فلت كماضي خف ودن ٥
كذاك تالي اليا والفصل اغتفر ٥
بحرف او مع ها كجيبها ادر ٥
كذاك ما يليه كسر او يلي ٥
تالي كسر او سكون قد ولي ٥
كسرا وفصل الها كلا فصل يعد ٥
فدرهماك من يمله لم يصد ٥

وحرف الاستعلا

وحرف الاستعلا يكف مظهرا ٥
من كسر او يا وكذا يكف را ٥
ان كان ما يكف بعد متصل ٥
او بعد حرف او بحرفين فصل ٥
كذا اذا قدم ما لم ينكسر ٥
او يسكن اثر الكسر كالمطواع مر ٥
وكف مستعل ورا ينكف ٥
بكسر را كغارما لا اجفوا ٥
ولا تمل بسبب لم يتصل ٥
والكف قد يوجبه ما ينفصل ٥

وقد اما لوا لتناسب بلا
داع سواه كعماد اوتلا
ولا تمل ما لم ينل تمكنا
دون سماع غيرها وغيرنا
والفتح قبل كسر راء في طرف
امل كللايسر مل تكف الكلف
كذا الذي تليه ها التانيث في
وقف اذا ما كان غير الف

التصريف

حرف وشبهه من الصرف برى
وما سواهما بتصريف حرى

وليس ادنى

وليس ادنى من ثلاثي يرى
قابل تصريف سوى ما غيرا
ومنتهى اسم خمس ان تجردا
وان يزد فيه فما سبعا عدا
وغير آخر الثلاثي افتح وضم
واكسر وزد تسكين ثانيه تعم
وفعل اهمل والعكس يقل
لقصدهم تخصيص فعل بفعل
وافتح وضم واكسر الثاني من
فعل ثلاثي وزد نحو ضمن

ومنتهاه اربع ان جرّدا
وان يزد فيه فما ستّا عدا
لاسم مجرد رباع فعلل
وفعلل وفعلل وفعلل
ومع فعلّ فعلل وان علا
فمع فعلّل حوى فعللِلا
كذا فعلّل وفعللٌ وما
غاير للزيد او النّقص انتمى
والحرف ان يلزم فاصل والّذي
لا يلزم الزائد مثل تا احتذي
بضمن فعل

بضمن فعل قابل الاصول في
وزن وزائد بلفظه اكتفي
وضاعف اللام اذا اصل بقي
كراء جعفر وقاف فستق
وان يك الزايد ضعف اصل
فاجعل له في الوزن ما للاصل
واحكم بتاصيل حروف سمسم
ونحوه والخلف في كملم
فالف اكثر من اصلين
صاحب زايد بغير مين

والياكذا والواو ان لم يقعا ٥
كما هما في يؤيؤ ووعوعا ٥
وهكذا همز وميم سبقا ٥
ثلاثة تاصيلها تحققا ٥
كذاك همز آخر بعد الف ٥
اكثر من حرفين لفظها ردف ٥
والنون في الاخر كالهمزه وفي ٥
نحو غضنفر اصالة كفي ٥
والتا في التانيث والمضارعة ٥
ونحو الاستفعال والمطاوعة ٥
والهاء وقفا

والهاء وقفا كلمه ولم تره ٥

فصل فى زيادة همزة الوصل

واللام في الاشارة المشتهرة ٥
وامنع زيادة بلا قيد ثبت ٥
ان لم تبين حجة كحظلت ٥
للوصف همز زايد لا يثبت ٥
الا اذا ابتدئ به كاستثبتوا ٥
وهو لفعل ماض احتوى على ٥
اكثر من اربعة نحو انجلى ٥
والامر والمصدر منه وكذا ٥
امر الثلاثي كاخش وامض ونفذا ٥

وفى اسم است ابن وابنم سمع ٥

واثنين وامرا وتانيث تبع ٥

وايمن وهمز ال كذا ويبدل ٥

مدا فى الاستفهام او يسهل ٥

احرف الابدال هدات موطيا ٥

فابدل الهمزة من واو ويا ٥

اخرا اثر الف زيد وفى ٥

فاعل ما اعل عينا ذا اقتفى ٥

والمد زيد ثالثا فى الواحد ٥

همزا يرى فى مثل كالقلائد ٥

كذاك ثانى

كذاك ثانى لينين اكتنفا ٥

مد مفاعل كجمع نيفا ٥

وافتح ورد الهمز يا فيما اعل ٥

لاما وفى مثل هراوة جعل ٥

واوا وهمزا اول الواوين رد ٥

فى بدء غير شبه ووفى الاشد ٥

فصل

ومدا ابدل ثانى الهمزين من ٥

كلمة ان يسكن كاثر وائتمن ٥

ان يفتح اثر ضم او فتح قلب ٥

واوا ويا اثر كسر ينقلب ٥

ذو الكسر مطلقا كذا فما يضم ٥

واوا اصح مالم يكن اتم ٥

فذاك ياء مطلقا جا وادم ٥

ونحوه وجهين في ثانيه ام ٥

فصل

وياء اقلب الفا كسرا تلا ٥

او يا تصغير بواو ذا افعلا ٥

في اخر وقبل تا التانيث او ٥

زيادتي فعلان ذا ايضا راو ٥

في مصدر المعتل عينا والفعل ٥

عنه صحيح غالبا نحو الحول ٥

وجمع ذي

وجمع ذي عين اعل او سكن ٥

فاحكم بذا الاعلال فيه حيث عن ٥

وصححوا فعلة وفي فعل ٥

وجهان والاعلال اولى كالحيل ٥

والواو لاما بعد فتح يا انقلب ٥

كالمعطيان يرضيان ووجب ٥

ابدال واو بعد ضم من الف ٥

ويا كموقن بذا لها اعترف ٥

في يكسر المضموم في جمع كما ٥

يقال هيم عند جمع اهيما ٥

وواو اثر الضم رد اليا متى ه

الفى لام فعل او من قبل تا ه

كتاء بان من رمى كمقدرة ه

كذا اذا كسبعان صيرة ه

وان تكن عينا لفعلى وصفا ه

فذاك بالوجهين عنهم يلفى ه

فصل

من لام فعلى اسما اتى الواو بدل ه

ياء كتقوى غالبا جاذا البدل ه

بالعكس جاء لام فعلى وصفا ه

وكون قصوى نادرا لا يخفى ه

ان يسكن

فصل

ان يسكن السابق من واو ويا ه

واتصلا ومن عروض عريا ه

فياء الواو اقلبن مدغما ه

وشذ معطى غير ما قد رسما ه

من ياء او واو بتحريك اصل ه

الفا ابدل بعد فتح متصل ه

ان حرك التالى وان سكن كف ه

اعلال غير اللام وهى لا تكف ه

اعلالها بساكن غير الف ه

او ياء التشديد فيها قد الف ه

وصحح عين فعل وفعلا ۝
ذا افعل كاغيد واحولا ۝
وان يبن تفاعل من افتعل ۝
والعين واو سلمت ولم تعل ۝
وان لحرفين ذا الاعلال استحق ۝
صحح اول وعكس قد يحق ۝
وعين ما اخره قد زيد ما ۝
يخص الاسم واجب ان يسلما ۝
وقيل يا اقلب ميما النون اذا ۝
كان مسكنا كمن بت انبذا ۝

لساكن صح

فصل

لساكن صح انقل التحريك من ۝
ذي لين آت عين فعل كابن ۝
ما لم يكن فعل تعجب ولا ۝
كابيض او اهوى بلام عللا ۝
ومثل فعل في ذا الاعلال اسم ۝
ضاهى مضارعا وفيه وسم ۝
ومفعل صحح كالمفعال ۝
والف الافعال واستفعال ۝
ازل لذا الاعلال والتا الزم عوض ۝
وحذفها بالنقل نادرا عرض ۝

وما لافعال من النقل ومن ٥
حذف فمفعول بہ ايضا قمن ٥
نحو مبيع ومصون وندر ٥
تصحيح ذي الواو وفي ذي اليا اشتهر ٥
وصحح المفعول من نحو عدا ٥
واعلل ان لم تتحرّ الاجودا ٥
كذاك ذا وجهين جا الفعول من ٥
ذي الواو لام جمع او فرد يعن ٥
وشاع نحو نيّم في نوّم ٥
ونحو نيا شذ وذه نمى ٥

ذو اللين

فصل

فصل

ذو اللين فا تا في افتعال ابدلا ٥
وشذ في ذي الهمز نحو ايتكلا ٥
طا تا افتعال رد اثر مطبق ٥
في ادّان وازدد وادّكر دالا بقي ٥

فصل

فا امر او مضارع من كوعد ٥
احذف وفي كعدة ذاك اطّرد ٥
وحذف همز افعل استمر في ٥
مضارع وبنيتي متصف ٥
ظلت وظلت في ظللت استعملا ٥
وقرن في اقررن وقرن نقلا ٥

الادغام

اوّل مثلين محرّكين في ٥

كلمة ادغم لا كمثل صفف ٥

وذلل وكلل ولبب ٥

ولا كجسّ ولا كاخصص ابي ٥

ولا كهيلل وشذّ في الل ٥

ونحوه فكّ بنقل فقبل ٥

وحيّ افكك وادغمن دون حذر ٥

كذا نحوه بتجلى واستتر ٥

وما بتائين ابتدى قد يقتصر ٥

فيه على تاء كتبيّن العبر ٥ وفكّ حيث

وفكّ حيث مدغم فيه سكن ٥

لكونه بمضمر الرّفع اقترن ٥

نحو جللت ما حللته وفي ٥

جزم وشبهه الجزم تخيير قفي ٥

وفكّ افعل في التعجب التزم ٥

والتزم الادغام ايضا في هلم ٥

وما بجمعه عنيت قد كمل ٥

نظما على جلّ المهمّات اشتمل ٥

احصى من الكافية الخلاصة ٥

كما اقتضى غنا بلا خصاصة ٥

فاحمد الله مصليا على

محمد خير نبي ارسلا

وآله الغر الكرام البررة

وصحبه المنتخبين الخيرة

قد كتب الفيه ابن مالك

من عطاء الله خير المالك

في يوم شنبه دهم شعبان
المعظم بعد الالف كما ثان
ستون الخمس من الهجرة النبوية
المذنب [illegible]

عبده [illegible] محمد كريم

هر كه خواند دعا طمع دارم
زانكه من بنده گنهكارم

بياد كار نوشتم [illegible] كتابت نيست
[illegible] لايق

خط نوشتم تا بماند يادگار
من نمانم خط بماند روزگار

روزی که چرخ با من مسکین جفا کند
در زیر خاک بنده [illegible] جدا کند

یارب [illegible]
خط خراب بینند و [illegible]

و ان يكاد الذين كفروا

هر که خط مرا سیاه کند

ليزلقونك بابصارهم لما سمعوا

نقل است از حضرت امام زین العابدین
که فرمود هر کس این آیت را در پشت
کتاب خود بنویسد هرچه در آن
فراموش کرده باشد بیادش آید
لهم دار السلام عند ربهم وهو
ولیهم بما کانوا یعملون

و ان يكاد الذين كفروا ليزلقونك بابصارهم
لما سمعوا الذكر ويقولون انه لمجنون وما هو
الا ذكر للعالمين

و ان يكاد الذين كفروا ليزلقونك
بابصارهم لما سمعوا الذكر ويقولون انه
لمجنون

و ان يكاد
الذين

هذا کتاب کبری

وبه نستعین بسم الله الرحمن الرحیم

بدانکه آدمی را قوتیست در اکه که منتقش میکردد
دروی صور اشیاء چنانکه در آئینه لیکن
در آئینه حاصل نشود مکر صور محسوسات
ودر قوای مدرکه انسانی حاصل میشود صور محسوسات
ومعقولات ومحسوس آنست که بیکی از حواس
پنجکانه که ان را باصره وسامعه وشامه و
ذایقه ولامسه است مدرک شود ومعقول
آنست که باینها مدرک نشود فصل وهر صورت
که در قوت مدرکه انسانی که انرا ذهن

خوانند حاصل شود تصور باشد یا تصدیق
زیراکه ان صورت حاصله اکر صورت نسبت چیزیست
بچیزی بایجاب چنانکه زید نویسنده است یا بسلب
چنانچه زید نویسنده نیست ان صورت را تصدیق
خوانند واکر ان صورت حاصله غیر صورت
مذکور است انرا تصور خوانند پس علم که عبارت
از ادراک است منحصر شد در تصور وتصدیق

فصل بعد ازین معلوم شود که نسبت چیزی
بچیزی خواه بایجاب وخواه بسلب بر سه وجه باشد
یکی حملی چنانکه معلوم شد دوم اتصالی چنانکه
کویی اکر افتاب بر امده باشد روز باشد
ویا کویی نیست چنین که اکر افتاب بر امده باشد
شب باشد سیم انفصالی چنانکه کویی این عدد
زوجست یا فرد یا کویی نیست چنین که این شخص
یا انسان باشد یا حیوان پس ادراک نسبت
حملی واتصالی وانفصالی بایجاب وسلب تصدیق
باشد واورا حکم نیز خوانند وادراک ماورای
اینها تصور باشد وچون تصدیق ادراک نسبت
چیزیست بچیزی بایجاب یا بسلب ناچار باشد

از سه تصور اول تصور منسوب الیه که اورا
محکوم علیه خوانند دوم تصور منسوب به که اورا
محکوم به خوانند سیم تصور نسبت بین بین که انرا
نسبت حکمیه خوانند مثلا در تصدیق بانکه زید
قایم است ناچار باشد از سه تصور زید که تصور
محکوم علیه است واز تصور قایم که محکوم به
است واز تصور نسبت میان زید وقایم که نسبت
حکمیه است تا بعد ازان ادراک ان نسبت بروجه
ایجاب یا بسلب حاصل شود پس هر تصدیق موقوف
باشد بر سه تصور تصور محکوم علیه وتصور محکوم به
ونسبت حکمیه لیکن هیچکدام ازین تصورات ثلثه
نزد اهل تحقیق جزء تصدیق نیست فصل بدانکه تصور
بر دو قسم است یکی انکه در حصول وی احتیاج
نباشد بنظر وفکر چون تصور حرارت وبرودت
وسیاهی وسفیدی وماننده ان واین قسم را تصور
بدیهی وضروری خوانند دوم انکه در حصول
وی احتیاج باشد بنظر وفکر چون تصور
روح وملک وجن وامثال این واین قسم را تصور
نظری خوانند وبرهمین قیاس نیز تصدیق بر
دو قسم

بر دو قسم است یکی ضروری که محتاج نباشد بنظر
چون تصدیق بانکه افتاب روشن است واتش گرمست
وماننده ان دوم نظری که محتاج باشد بنظر چون
تصدیق بانکه صانع موجود است وعالم حادث
است وغیر ان واین قسم را تصدیق کسبی هم
گویند فصل تصور نظری را از تصور ضروری
وتصدیق نظری را از تصدیق ضروری حاصل توان
کرد بطریق نظر وفکر وان عبارتست از ترتیب
تصورات یا تصدیقات حاصله بروجهی که
ادا کنند بحصول تصوری یا تصدیقی که حاصل
نبوده باشد چنانکه تصور حیوانرا با تصور
ناطق جمع کنی وگویی که حیوان ناطق ازانجا که
تصور انسان حاصل نبوده باشد حاصل شود و
چنانکه تصدیق بانکه عالم متغیر است بانکه
هرچه متغیر است حادث است جمع کنی وچنین
گویی که عالم متغیر است وهرچه متغیر است
حادث است اینجا تصدیق بانکه عالم حادث است
حاصل شود فصل امتیاز ادمی از سایر حیوانات
بانست که وی مجهولات را از معلومات بنظر

حاصل میتواند کرد بخلاف سایر حیوانات
پس بر هر کس لازم است که طریق نظر و صحت
و فساد او را بشناسد که چون خواهد که مجهول
تصوری یا تصدیقی را از معلومات تصوری
یا تصدیقی بوجه صواب حاصل کند تواند کرد
مگر آنکسانی که من عند الله مؤید باشند بنفوس
قدسیه که ایشان در دانستن چیزها احتیاج بنظر
نباشند فصل بدانکه در عرف علمای این فن
آن تصورات مرتبه را که موصل شوند
بتصور دیگر معرّف و قول شارح خوانند
و آن تصدیقات مرتبه را که موصل شوند
بتصدیق دیگر حجّت و دلیل خوانند پس مقصود
در این فن دانستن معرّف و حجّت است و شک
نیست که معرّف و حجت فی الحقیقه معانی است
نه الفاظ مثلا معرّف انسان معنی حیوان ناطق
است نه لفظ وی و حجّت حدوث عالم معانی
این قضایای مذکوره اند نه الفاظ آن پس صاحب
این فن را بالذات احتیاج بالفاظ نیست لیکن
چون تفهیم و تفهم معانی بالفاظ و عبارات

است

است از این جهت واجب شد بر وی که نظر
کند در حال الفاظ باعتبار دلالت او بر معانی
فصل دلالت بودن شئ است بحیثیتی که از علم
بوی علم بشئ دیگر لازم آید و آن شئ اول را
دال گویند و ثانی را مدلول و وضع تخصیص
شئ است بشئ دیگر بروجهی که از علم بشئ
اول علم بشئ ثانی حاصل شود پس علم بوضع سببی است
از اسباب دلالت و اقسام دلالت بحکم استقراء سه
است اول دلالت وضعیه که وضع را در وی
مدخل باشد و این نیز در الفاظ باشد چون
دلالت لفظ زید بر ذات وی و در غیر الفاظ باشد
چون دلالت خطوط و عقود و نصب و اشا
رات بر معانی که از ایشان مستفاد میشوند
دوم دلالت عقلیه که مقتضای عقل است
و این نیز در الفاظ باشد چون دلالت لفظ دیز
مسموع از وراء جدار بر وجود لافظ و در
غیر الفاظ باشد چون دلالت مصنوع بر صانع
سوم دلالت طبیعیه که مقتضای طبع باشد و این
در الفاظ یافت شود چون دلالت لفظ اح اح

برده سینه ودر غیر الفاظ باشد چون
دلالت حمرة بر خجل وصفره بر وجل فصل انچه
از دلالت معتبر است دلالت لفظیه وضعیه است
زیرا که افاده واستفاده معانی در معتاد
باین طریق است واین دلالت منحصر است
در مطابق وتضمن والتزام پس مطابق دلالت
لفظ است بر تمام معنی موضوع له از ان جهت
که تمام معنی موضوع له اوست همچون دلالت
لفظ انسان بر معنی حیوان ناطق وتضمن
دلالت لفظ است بر جزء معنی موضوع له
خود از ان جهت که جزء موضوع له اوست
چون دلالت لفظ انسان بر معنی حیوان
تنها ومعنی ناطق فصل والتزام دلالت لفظ
بر معنی خارج لازم موضوع له خود از ان جهت
که خارج موضوع له اوست چون دلالت
لفظ انسان بر معنی قابل علم وصنعت کتابت
فصل پوشیده نیست که لفظ بر تمام معنی موضوع
له خود بحسب وضع دلالت کند وبر جزء موضوع
له خود دلالت کند بواسطهٔ انکه فهم کل بی

فهم

فهم جزء ممکن نباشد لیکن دلالت لفظ بر خارج
معنی موضوع له خود محتاج است بلزوم ان
خارج مر موضوع را در ذهن باین معنی که ان
خارج بحیثیتی باشد که هرگاه که معنی موضوع
له در ذهن حاصل شود واگر اینچنین نباشد
ان لفظ را بر وی دلالت کلی دائمی نباشد پیش
اصحاب این فن دلالت کلی دائمی معتبر است واما
پیش علماء اصولیه ومعانی بیان دلالت
فی الجمله کافیست پس از روی عقلی پیش ایشان
شرط نباشد بلکه لزوم فی الجمله بسنده
است فصل هرگاه موضوع له لفظ بسیط
بوده است انکه ایشان تابع وضعند هرجا
که وضع باشد دلالت مطابقه نباشد
او را لازم ذهنی نباشد انجا دلالت
التزام باشد نه تضمن وچون موضوع له
لفظ مرکب باشد واو را لازم ذهنی نباشد
انجا دلالت تضمن باشد نه التزام فصل لفظ
را چون در موضوع له استعمال کنند
انرا حقیقة خوانند وچون در جزء

موضوع له یا در خارج موضوع له استعمال
کنند آن لفظ را مجاز خوانند و اینجا احتیاج
بقرینه باشد **فصل** لفظ را چون یک موضوع له
باشد آنرا مفرد خوانند و اگر زیاده باشد
مشترک خوانند و در هر معنی محتاج باشد
بقرینه چون لفظ عین و اگر دو لفظ از برای
یک معنی موضوع باشد آنرا مترادف خوا
نند چون انسان و بشر و اگر هر یک را موضوع
له باشد آنرا متباینان خوانند چون انسان
و فرس **فصل** لفظ دال بر معنی مطابقه بر دو قسم است
مرکب آن باشد که جزء لفظ او دلالت کند بر جزء
معنی مقصود و دلالتش مقصود بود
چون رامی الحجارة و مفرد آنست که اینچنین نباشد
و این بر چهار قسم است یکی آنکه او را جزء نباشد
چون همزه استفهام دوم آنکه جزء دارد
لیکن آن جزء دلالت ندارد اصلا چون زید
سیم آنکه جزء دارد و این جزء دلالت دارد لیکن
بر جزء معنی مقصود دلالت ندارد چون
عبد الله در حال علمیة چهارم آنکه جزء کا

دارد

دارد و الجزء دلالت بر جزء معنی مقصود
دارد ولیکن دلالت الجزء مراد نباشد چون
حیوان ناطق که علم شخصی انسانی باشد
فصل لفظ مفرد بر سه قسم است و کلمه و ادات
زیرا که معنی لفظ مفرد اگر نه تمام بود یعنی
صلاحیت ندارد که محکوم علیه شود
یا محکوم به شود آنرا در این فن ادات گویند
و در نحو حرف خوانند و اگر معنی وی تمام است
پس خالی از این نیست که صلاحیت اندارد
که محکوم علیه شود یا نه اگر نه آنرا کلمه
گویند و در نحو آنرا فعل خوانند و اگر صلاحیت
دارد آنرا اسم خوانند **فصل** لفظ مرکب بر دو قسم
است تام و غیر تام تام آنست که بر وی سکوت تام
باشد یعنی چون متکلم بر اینجا سکوت کند مخاطب
انتظاری نباشد اینچنان انتظاری که یا محکوم
علیه یا به محکوم به و یا با محکوم باشد یا
محکوم علیه و مرکب تام اگر فی نفسه محتمل صدق
و کذب باشد آنرا خبر و قضیه خوانند و این جمله است
در باب تصدیقات و اگر محتمل نباشد آنرا

انشا خوانند خواه که دلالت کند بالذات
بر طلب چون امر و نهی واستفهام
و خواه دلالت نکند چون تمنّی و ترجّی
و تعجب و نداء و مانند این قسم انشاء
در محاورات معتبر است و عقیم تام انست
که بروی سکوت صحیح نباشد و این
مقسم منقسم میشود که ترکیب تقییدی
که در وی جزء دوّم قید اول باشد خواه
باضافه چون غلام زید و خواه بوصف
حیوان ناطق و این عمده است در باب
تصوّرات و ترکیب غیر تقییدی چون
فی الدار خمسة عشرة فصل ادراک معانی
الفاظ مفرده و ادراک معانی مرکبات
غیر تامّه و ادراک معانی ترکیبات تامّه
انشائیه مجموع تصوّر باشد و ادراک
معنی خبر و قضیّه تصدیق باشد اینست
مباحث الفاظ چنانکه مناسب این
مقامست و چون تصدیق موقوف
بر تصوّر بود ازین جهت بیان احوال

تصوّرات

تصوّرات را مقدم داشتیم بر تصدیقات
فصل هرچه در ذهن متصوّر شود اگر نفس
تصوّر وی مانع از وقوع شرکت بین کثیرین
باشد انرا جزئی حقیقی خوانند چون زید
و اگر تصوّر وی مانع نباشد از وقوع شرکت
بین کثیرین انرا کلّی خوانند چون حیوان و هر یک
را از این کثیرین را افراد ان کلی خوانند و هر یکی
و از ان کثیرین و جزئی اضافی خوانند و جزئی
اضافی شاید که جزئی حقیقی باشد چون زید
قیاس با انسان و شاید کلی باشد فی نفسه چون
انسان قیاس با حیوان فصل کلی را چون قیاس با
افراد خود کنیم یا تمام حقیقة افراد خود باشد یا جزء
حقیقة افراد خود باشد یا خارج حقیقة افراد
خود باشد اگر تمام حقیقة افراد خود باشد انرا
نوع حقیقی خوانند چون انسان که تمام ماهیة
زید و عمرو و خالد است و ایشان را از یک دیگر
امتیاز نیست الا بعوارض بعوض متخصصه معیّنه
که در ماهیة و حقیقت ایشان مدخل ندارد
و چون نوع حقیقت تمام ماهیة افراد است

افرادوی متفق الحقیقت باشد پس هرگاه که
از فردی یا از افراد وی بما هو سوال کنند وی
در جواب مقول شود پس نوع کلی است که مقول
شود بر امور متفقة الحقیقة در جواب مثلا
هر گویند ما زید و ما عمرو و ما خالد جواب
انسان شود و اگر جزء حقیقت افراد باشد انرا
ذاتی گویند وان منحصر در جنس و فصل است
زیرا که ان جزء حقیقت افراد اگر تمام مشترک باشد
میان ان حقیقت و حقیقت دیگر انرا جنس خوانند
و مراد بتمام مشترک آنست که میان هر دو حقیقة
هیچ جزء مشترک خارج ازان نباشد چون حیوان
که تمام مشترک است میان حقیقة انسان و حقیقة
فرس زیرا که انسان و فرس با یکدیگر شریک اند در ذا
تیات بسیار چون جوهر و قابل ابعاد و نامی و حساس
و متحرک بالاراده و حیوان عبارت ازین مجموع است
و چون جنس که تمام مشترک است میان امور مختلف
الحقایق پس هرگاه که ازان امور مختلف الحقایق
بما هو سوال کنند جنس در جواب مقول شود مثلا
هرگاه که از انسان و فرس بما هو سوال کنند جواب حیوان

باشد زیرا

باشد زیرا که سوال درین هنگام از حقیقة
مشترکه است وان حیوانست و اگر از انسان تنها
سوال کنند از تمام حقیقت مختصة او باشد و حیوان
در جواب نشاید بلکه جواب حیوان ناطق باشد
وازینجا معلوم شد که جنس کلی است که مقول
شود بر امور مختلفة الحقایق در جواب
ما هو و شاید که یک حقیقت را اجناس متعد
ده باشد بعضی فوق بعضی چون حیوان که
جنس انسانست وفوق او جسم نامی است وفوق
جسم نامی جسم مطلق است وفوق جسم مطلق
جوهر است وحینئذ ان جنس که جواب از جمیع
مشارکات در ان جنس واقع شود انرا جنس
قریب خوانند چون حیوان که هرچه با انسان
در سوال جمع کنی جواب حیوانست نه یکیست چون
او را با انسان و سوال جمع کنی جواب حیوان
باشد وان جنس که در جواب از جمیع مشا
رکات واقع نشود انرا جنس بعید خوانند
چون جسم نامی مشترک است میان و انسان
با نباتات مقول میشود و در جواب سوال از

انسان با حیوانات مقول نمی شود و هر جنسی
که جواب از جمیع مشارکات در وی دو باشد
بعید یک مرتبه باشد چون جسم نامی و اگر جواب
سه باشد بعید بدو مرتبه باشد چون جسم
مطلق و علی هذا القیاس و اجناس را جنس
عالی خوانند جوهر در مثال مذکور و اقرب اجناس
را جنس سافل خوانند چون حیوان در این
مثال و آنچه میان جنس عالی و جنس سافل باشد
آن را جنس متوسط خوانند چون جسم نامی
و جسم مطلق در این مثال این است بیان آن جزء
که تمام مشترکست و اگر جزء حقیقت افراد
تمام مشترک نباشد این را فصل خوانند
زیرا که آن جزء حقیقت را تمییز کنند تمییز
جوهری خواه آن جزء مشترک نباشد اصلا
چون ناطق که حقیقت را از همه ماهیات
تمییز کند و این را فصل قریب خوانند و خواه
مشترک باشد اما تمام مشترک نباشد که
وی نیز ممیز حقیقت شود از بعضی ماهیات
چون حساس و این را فصل بعید خوانند

وفی الجملة

وفی الجملة فصل ممیز نیست جوهری پس
او کلی باشد که در جواب ای شیء هو فی
جوهره واقع شود فصل بدانکه نوع را معنی
دیگر هست که آن را اضافی خوانند و آن ماهیتی
است که جنس مقول شود بر وی و بر ماهیتی
دیگر در جواب ما هو چون انسان که مقول
میشود بر وی و بر فرس حیوان در جواب
ما هو و نوع اضافی شاید که نوع حقیقی باشد
چنانکه گفتیم و شاید که نباشد چون حیوان
که نوع اضافی جسم نامیست و جسم نامی که
نوع اضافی جسم مطلق است و جسم مطلق
که نوع اضافی جوهر است و اما آن کلی که از
حقیقت افراد خود خارجست اگر مخصوص
بیک حقیقت باشد آن را خاصه خوانند
و او حقیقت را تمییز کند از غیر تمییز عرضی پس
آن کلی باشد که مقول شود در جواب ای شیء
هو عرضی چون ضاحک نسبت با انسان و اگر
مشترک باشد میان دو حقیقت یا بیشتر
آن را عرض عام خوانند چون ماشی که مشترک

است میان انسان و حیوانات پس کلیات
منحصر شد درین پنج چیز نوع و جنس و
فصل و خاصه و عرض عام فصل معرّف بر
چهار قسم است اول حدّ تام وان مرکب باشد
از جنس قریب و فصل قریب چون حیوان
ناطق در تعریف انسان دوم حدّ ناقص
وان مرکب باشد از جنس بعید و فصل
قریب چون جسم نامی ناطق یا جسم ناطق
یا جوهر ناطق در تعریف انسان سیم رسم
تام وان مرکب باشد از جنس قریب و خاصه
چون حیوان ضاحک در تعریف انسان و
پیش اهل اصول و عربیه معرّف را بجمیع
اقسامش حدّ خوانند و در تعریف استعما
ل الفاظ مجازیه و مشترکه جایز نباشد مگر
وقتی که قرینه واضحه باشد فصل بدانکه دانستن
حقایق موجوده چون انسان و فرس و مانندان
و تمیز کردن میان اجناس و فصول این حقایق
و میان اعراض عامه و خاصه و خواص انها
در غایت اشکالست و اما دانستن مفهومات

اصطلاحیه

اصطلاحیه و تمیز کردن میان اجناس و اعراض
عامه و میان فصول و خواص اینها اسانست
چون مفهوم کلمه و اسم و فعل و حرف و معرب
و مبنی و منصرف و مانندان فصل چون فارغ شدیم
از مباحث تصورات شروع کردیم در مباحث
تصدیقات و همچنانکه تحصیل تصورات
نظریه محتاج بودیم بدو چیز یکی به بیان
موصل بتصور که ان قول شارحست بانواع
خود و دیگری بیان کلیات خمس که قول شار
ح ازانها مرکب شود همچنین در تحصیل تصدیقات
نظریه هم محتاجیم بدو چیز یکی بیان موصل
بتصدیق که ان حجت است باقسام خود و دیگر
به بیان قضایا که حجت ازان مرکب میشود
فناچار است که مباحث قضایا مقدم باشد
پس میگوییم که قضیه قولیست که صحیح باشد
تصدیق و تکذیب قائل وی و قضیه
بحسب معنی مرکب باشد از چهار چیز محکوم علیه
و محکوم به و نسبت حکمیه و حکم بایجاب یا بسلب
و فرق میان نسبت حکمیه و حکم در صورت

با موجبات در اطراف
شك نیك ظاهر شود که انجا نسبت حکمیه هست
زیرا که شك در نسبت است و حکم نیست فصل
قضیه بر سه قسم است حملیه و شرطیه متصله
و شرطیه منفصله زیرا که محکوم علیه و محکوم به
در قضیه اگر مفرد باشد یا در حکم مفرد باشد ان قضیه
را حملیه خوانند خواه موجبه چنانکه زید قائمست
و خواه سالبه چنانکه زید قایم نیست و اگر مفرد یا در حکم
مفرد نباشد ان قضیه را شرطیه خوانند پس اگر حکم
باتصالست انقضیه را شرطیه متصله خوانند خواه
موجبه چنانکه گوئی که اگر افتاب بر امده باشد روز
موجود باشد و خواه سالبه چنانکه گوئی نیست
چنین که اگر افتاب طالعست شب موجود باشد
و اگر حکم بانفصالست ان قضیه را شرطیه منفصله
خوانند خواه موجبه چنانکه گوئی این عدد
یا زوجست یا فرد و خواه سالبه چنانکه گوئی
نیست چنین که این عدد یا زوج باشد یا مرکب از
واحد فصل محکوم علیه را در قضیه حملیه موضوع
خوانند و محکوم به را محمول گویند و ان لفظ
که دلالت کند بر حکم و بر نسبت حکمیه معا ان را رابطه

خوانند

خوانند چون لفظ هو در زید قائم است و حرکت
کسره در زید چنین و فی الجمله هر چه دلالت کند
بر ربط میان محمول و موضوع ان را رابطه گویند
و در قضیه شرطیه محکوم علیه را مقدم خوا
نند و محکوم به را تالی فصل موضوع در قضیه
حملیه اگر جزئی حقیقی باشد ان قضیه را شخصیه
خوانند چون زید نویسنده است و زید نویسنده
نیست و اگر کلی باشد پس اگر بیان کمیت افراد نکر
ده اند ان قضیه را مهمله خوانند چون انسان
کاتبست و انسان کاتب نیست و اگر بیان کمیت
افراد کرده اند ان قضیه را محصوره خوانند و این
بر چهار قسم است موجبه کلیه و سالبه کلیه
و موجبه جزئیه و سالبه جزئیه فصل قضیه شخصیه
در علوم معتبر نیست و قضیه مهمله در قوة
محصوره جزئیه است قضایای معتبره در علوم
محصورات اربع است فصل حرف سلب چون
در قضیه حملیه جزء محمول شود ان قضیه
را معدولة المحمول خوانند چون زید
نانویسنده است و اگر جزء شود از سالبه

محصوله خوانند چون نیست زید لو یسنه
فصل نسبت محمول با موضوع خواه با یجاب
و خواه بسلب شاید که ضروری باشد یعنی
مستحیل الانفکاک شود آنرا قضیهٔ ضروریه
خوانند چون کل انسان حیوان بالضروره و
لا شیء من الانسان بحجر بالضروره و شاید که سبب
ضرورت باشد آن هر دو طرف آنرا ممکنه خاصه
گویند چون کل انسان کاتب بالامکان
الخاص و لا شیء من الانسان بکاتب بالامکان
الخاص موجبه و سالبه را معنی یکیست ثبوت
کتابت و سلب کتابت هیچکدام انسان را ضروری
نیست یا از یک طرف که آن طرف مخالف کاتب بالامکان
حکمست و آنرا ممکنه عامه خوانند چون کل
انسان کاتب بالامکان العام یعنی سلب کتابت
انسان را ضروری نیست چون لا شیء من الانسان
بکاتب بالامکان العام یعنی ثبوت کتابت انسان را
ضروری نیست و شاید که بدوام باشد یعنی
همیشگی باشد بی اعتبار ضرورت آنرا دائمه خوانند
چون کل فلک متحرک دائما و شاید که بالفعل

یعنی فی الجملة آنرا مطلقه عامه خوانند چون انسان
کاتبست بالفعل فصل عکس در قضیهٔ حملیه آنبا
شد که محمول و موضوع سازی و موضوع را محمول
سازی بر وجهی که ایجاب و سلب و صدق اصل محفوظ
باشد پس موجبه کلیه بموجبه جزئیه منعکس
شود مثلا هرگاه که کل انسان حیوان صادق شود
بعض الحیوان انسان صادق آید و همچنین موجبه
جزئیه منعکس شود بموجبه جزئیه مثلا چون بعض
الحیوان انسان صادق آید و بعض الانسان حیوان
نیز صادق آید زیرا که موضوع و محمول باهم متلاقی میشوند
در ذات موضوع و شاید که محمول اعم باشد پس عکس
در کلی صادق نباشد و سالبهٔ کلیه کنفسها منعکس
شود چون ضروریه باشد مثلا هرگاه که لا شیء من
الانسان بحجر صادق آید لا شیء من الحجر بانسان صادق
باشد و سالبه جزئیه عکس ندارد زیرا که پس بعض الحیوان
بانسان صادقست لیکن در عکس وی لیس بعض الانسان
بحیوان صادق نیست فصل نقیض قضیه قضیهٔ
دیگر باشد که با وی در سلب و ایجاب مخالف باشد
بحیثیتی که صدق هر یک لذاته مستلزم کذب دیگر

باشد وکذب هر یک مستلزم صدق دیگر باشد
پس نقیض موجبه کلیه سالبه جزئیه باشد و نقیض
سالبه کلیه موجبه جزئیه باشد **فصل** قضیه متصله
لزومیه باشد اگر اتصال یا سلب اتصال ضروری
باشد چنانکه گذشت و اتفاقیه باشد اگر اتصال
یا سلب اتصال ضروری نباشد ان کان الانسان ناطق
فالحمار ناهق و قضیه منفصله حقیقیه باشد
اگر انفصال در وجود و عدم باشد چون این عدد
یا زوج باشد یا فرد یعنی هر دو مجتمع نشوند و هر دو
مرتفع نشود و یا مانعة الجمع باشد اگر انفصال
در وجود باشد و بس چنانکه گوئی این شیء
یا شجر باشد یا حجر یعنی هر دو مجتمع نشود
ولیکن ارتفاع شاید و یا مانعة الخلو باشد
اگر انفصال در عدم باشد چنانکه گوئی زید
یا در دریاست یا غرق نمیشود یعنی هر دو مرتفع
نشوند لیکن اجتماع شاید **فصل** تناقض و عکس
در شرطیات بر قیاس حملیات معلوم شود
فصل حجت بر سه قسم است یکی قیاس که از استد
لال است بحال کلی بر حال جزئی چنانکه گوئی کل

انسان

انسان حیوان و کل حیوان جسم و کل انسان
جسم پس استدلال کردی بحال حیوان که کلی است
بر حال جزئی وی که انسانست دوم استقرا و ان
استدلال است بحال جزئیات بر حال کلی چنانکه
گوئی هر یک از انسان و طیور و بهائم فک اسفل
جنبانند در حال مضغ پس جمیع حیوان چنین
باشند پس استدلال کردی بحال جزئیات حیوان
که از انسان و طیور و بهائم اند بر حال حیوان
که کلی ایشانست سوم تمثیل و ان استدلالست
بحال جزئی بر حال جزئی دیگر چنانکه گوئیم نبیذ
حرامست بنا بر انکه خمر حرامست و هر دو جزئی
مسکرند و استقرا و تمثیل مفید ظن باشد
و قیاس مفید یقین باشد پس عمده در باب
تحصیل تصدیقات قیاس است و ان عبارت
است از قولی که مؤلف از قضایا باشد که لازم اید
از وی لذاته قول دیگر چنانکه گوئی العالم
متغیر و کل متغیر حادث فالعالم حادث
و قیاس بر دو قسم است یکی اقترانی که در
وی نتیجه یا نقیض نتیجه بالفعل مذکور نباشد

چنانکه مذکور شد دوم استثنائی که در وی
نتیجه یا نقیض نتیجه بالفعل مذکور باشد چنانکه
گوئی اگر این آدمی باشد حیوان باشد لیکن آدمی
است پس حیوان باشد یا لیکن حیوان نیست پس
آدمی نیست فصل اقترانی یا حملی باشد یعنی مرکب
از حملیات صرف یا غیر حملی باشد و قسم اول
ظاهرتر است پس بر وی اختصار کنیم و این چهار
نوع است زیرا اگر نسبت میانه موضوع و محمول
چون مجهول باشد احتیاج افتد به توسط
که او را با هر دو طرف نسبت باشد تا بواسطه
وی نسبت میان محمول و موضوع معلوم شود
او را حد وسط خوانند چنانکه موضوع
مطلوب را اصغر خوانند و محمول وی را اکبر
خوانند و حد وسط اگر محمول شود اصغر را
و موضوع شود اکبر را آن را شکل اول خوانند
چون کل اب و کل بج فکل اج و اگر عکس این باشد
آن را شکل رابع خوانند اگر محمول شود هر دو
آن را شکل ثانی خوانند و اگر موضوع شود هر دو
آن را شکل ثالث خوانند فصل شکل اول را شرط

آنست

آنست که صغرای وی یعنی قضیه که مشتمل بر اصغر است موجبه
باشد تا اصغر در اوسط مندرج شود و کبرای وی یعنی
قضیه وی که مشتمل بر کبری است کلیه باشد تا حکم از اوسط
متعدی با اصغر شود بالیقین پس همیشه صغرای شکل اول
موجبه باشد و کبرای وی کلیه باشد و ضرب نتیجه ده منحصر است
در چهار چیز اول موجبتین کلیتین نتیجه موجبه کلیه
است دوم موجبه جزئیه صغری با موجبه کلیه کبری نتیجه
موجبه جزئیه است سیم موجبه کلیه صغری با سالبه کلیه
کبری نتیجه سالبه کلیه است چهارم موجبه جزئیه صغرا
با سالبه کلیه کبری بعض الحیوان انسان ولا شیء من الانسان
بجماد نتیجه لیس بعض الحیوان بجماد نتیجه سالبه جزئیه است
پس شکل اول منتج محصورات اربعه است و شرط شکل
ثانی آنست که مقدمتین وی مختلف باشد بایجاب و سلب
یعنی یکی موجبه باشد و دیگری سالبه و کبری وی کلیه باشد
و ضرب این شکل نیز چهار است موجبه کلیه صغری و
سالبه کلیه کبری چنانکه گوئی ج ب است و هیچ از اب
نیست پس هیچ از ج ا نباشد دوم عکس این چنانکه هیچ
از ج ب نیست و هر اب است پس هیچ از ج ا نباشد
سیم موجبه جزئیه صغری با سالبه کلیه کبری چنانکه

بعض ج ب است وهیچ از اب نیست پس
بعضی ج ا نیست چهارم سالبه جزئیه صغری با موجبه
کلیه کبرا نتیجه سالبه جزئیه است چنانکه بعض
ج ب نیست وهمه اب است پس بعض ج
ا نیست پس نتیجه شکل ثانی نیست الا سالبه یا کلیه
یا جزئیه وشرط شکل ثالث انست که صغری وی
موجبه باشد ویکی از مقدمتین وی کلیه باشد
وضروب منتج وی شش است سه منتج ایجاب
جزئیه وسه منتج سلب جزئی
ان سه که منتج ایجاب جزئی است اول موجبتین
کلیتین چنانکه همه ب ج است وهمه ب ا است
دوم صغرای موجبه جزئیه وکبرای موجبه
کلیه چنانکه بعض ب ج است وهمه ب ا است
پس بعض ج ا است سیم صغری موجبه کلیه وموجبه
جزئیه کبری چنانکه همه ب ج است وبعضی از ب
ا ست نتیجه این هر سه ضرب اینست که بعض ج ا است
وان سه که منتج سلب جزئیست اول موجبه کلیه
صغری وسالبه کلیه کبری چنانکه همه ب ج است
وهیچ از ب ا نیست دوم موجبه جزئیه صغری
وسالبه

وسالبه کلیه کبری چنانکه بعضی ب ج است وهیچ
از ب ا نیست سیم موجبه کلیه صغری وسالبه
جزئیه کبری چنانکه همه ب ج است وبعضی ب ا
نیست نتیجه این هر سه ضرب آنست که بعضی
ج ا نیست وشکل رابع بعید است از طبع پس
این را رها کردیم واما قیاس استثنائی بر دو
قسم است یکی اتصالی دوم انفصالی اما اتصالی
اینست که مرکب باشد از متصله ... لزومیه
با وضع مقدم [illegible] از نتیجه وضع تالی باشد
چنانکه اگر این جسم انسان باشد یا حیوان باشد
لیکن او انسانست پس او حیوان است یا مرکب
باشد از متصله لزومیه ورفع تالی وازو
نتیجه رفع مقدم است چنانکه گوئی در مثال مذ
کور لیکن او حیوان نیست پس او انسان نیست
واما انفصالی انست که مرکب باشد از منفصله
حقیقیه با وضع احد جزئین وازو نتیجه وضع
دیگر باشد پس او را چهار نتیجه باشد چنانکه
گوئی این عدد یا زوجست یا فرد لیکن فرد است
پس زوج نیست لیکن زوجست پس فرد نیست

لیکن فرد نیست لیکن زوج است پس فرد است
و یا مرکب باشد از منفصله مانعة الجمع با وضع
احد جزئیین وانرا نتیجه رفع جزو دیگر باشد پس
انرا نتیجه دو است چنانکه گوئی این جسم یا شجر است
یا حجر لیکن شجر است پس حجر نیست لیکن حجر است
پس شجر نیست و یا مرکب از منفصله مانعة الخلو
با رفع احد الجزئین انرا نتیجه وضع جز دیگر باشد
پس نتیجه نیز دو است چنانکه گوئی این جسم لا شجر است
یا لا حجر لیکن شجر نیست پس لا حجر باشد لیکن حجر نیست
پس لا شجر باشد تمت
الکتاب بعون الملک
الوهاب فی یوم
سه شنبه شهر
ربیع الاول سنه ۱۲۶۴

[illegible]

۱۲۶۴

هر کس که بدزدد این کتابچه
ریش پدرش بکون مورچه
هر که خط مرا سیاه کند
جگر پشش را علا کباب کند
نوشتم بر در دیوال خانه
بماند از من مسکین نشانه
اگر گویند که ان مسکین کجا رفت
بگو بگر بخت از دست زمانه
نوشتم بر در دیوال اطاق
بماند از مسکین قپچاق
کریم السجایا جمیل الشیم
نبی البرایا شفیع الامم
عابدی در کوه لبنان بد مقیم
در بن غاری چو اصحاب الرقیم
گر بهم برزده بینی خط من عیب مکن
که مرا بخت ایام بهم برزده است
سنه ۱۲۶۴

در وقت جناب علی اکبر [illegible]

زبان حال باذری فرمودند

[illegible]

گر بچشم بزرگ بینی خط من عیب مکن

که مرا گردش ایام بچشم برده است

الهی هر آنکس که این را نوشت

رسانی تو او را بباغ بهشت

[illegible]

